

Temmuz – Aralık 2011, Yıl: 4, C: 4, Sayı: 8, ss. 71 – 82

Zemahşerî'nin el-Keşşâf'ında Bedi' Sanatlarının Kullanılışı

Dr. Enes Erdim

Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fak., Arap Dili ve Belağati Okutmanı

Özet

Zemahşerî, el-Keşşâf'ında bedi' kavramıyla ilgili açıklamalarda bulunmuş ve ilgili birçok sanata değinmiştir. Bu bağlamda mukâbele, tenâsüp, müşâkele, zemme benzeyen medih, leffü neşr sanatlarını bedi' ilminin bugünkü anlamı içinde zikretmiş, terimini açıkça kullanmasa da el-mezhebu'l-keîâmî üslubuna uygun açıklamalar yapmıştır. Tecâhul-i ârif için tecahul kavramını kullanmış, bazen tecnis sözcüğünü zikretmiş, bazen ise kavrama hiç yer vermeden cinâsın anlamına uygun izahatta bulunmuştur. Seci'ye ise hiç değinmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Zemahşerî, el-Keşşâf, bedi', sanat, mukâbele, tenâsub, cinâs

Abstract

The Usage of The Bedi' Arts in Zamahksari's Work Called el-Keşşâf

Zamakhsarî wrote about the notion of "bedi'" in his work called el-Keşşâf and he mentioned about lots of arts. In this context he mentioned the use of the opposite words, convenience of them, a word'ss being used twice, praise which looks like satire. He had explanations about the style of the el-madhab'ul-keîâmî eventhough he didn't explain the term clearly. He used the notion *tecahul* for the *tacahu'l-ârif* and he sometimes mentioned the word pun, sometimes didn't use it at all but had an appropriate meaning of the pun. He has never mentioned rhyme.

Key words: : Zamakhsarî, el-Keşşâf, bedi', art, mutuality, pun

Giriş

Zemahşerî'ye ün kazandıran en önemli eserlerinden biri *el-Keşşâf 'an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl* adlı tefsiridir.¹ O bu tefsirinde o güne kadar pek rastlanmayan bir yol takip ederek Arap belağati veri-

¹ Zemahşerî'nin hayatı ve eserleri için bkz. el-Fîrûzabâdî, Muhammed b. Y'akûb, *el-Bulğâ fî Terâcîmi Eimmeti'n-Nahv ve'l-Lüğâ*, (Neşr. Muhammed el-Mısırî), Cem'ıyyetu İhyâi't-Turâsî'l-İslâmî, Kuvvet, 1407/1987, s.75; Münir, *M'ucemu A'lami'l-Mevrid*, (Haz. Remzi el-Ba'lebekki), Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1992, s. 222; Brockelmânn, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, (Çev. Ramazan Abduttevvâb/l-VI C.), Dâru'l-Meârif, Kâhire, ts., V, 216-218; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ İrşâdu'l-Erîb ilâ M'arifeti'l-Erîb*, (Neşr. İhsan Abbâs/l-VII), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1993, VI, 2689.

lerini pratiğe dökerek uygulama yoluna gitmiştir. Biz bu çalışmada onun belâğat ilminin bir bölümünü teşkil eden bedî' ilmini nasıl uyguladığını tespit etmeye çalışacağız. Bunu yaparken bu ilme ait bütününe değil de daha çok yaygın olan sanat türlerine yer vereceğiz.

Bedi, sözlükte daha önceden var olan bir örnekten ilham almadan meydana getirilen şey demektir. Bu sözcük *بَدَعَ الشَّيْءَ وَ أَبْدَعَهُ* / *Bir şeyi örneği olmaksızın yarattı*, ifadesinden alınmıştır. Terimsel olarak ise, mukteza-i hale uygunluk ve kelimenin lafzen ve manen kastedilen manayı açıkça ifade etmesiyle birlikte, söze güzellik ve tatlılık kazandıran, parlaklık giydiren vecihleri konu edinen ilim dalıdır. Bu ilimde, anlamın güzelleştirilmesiyle ilgili kavramlara manevi muhassenât/anlamla ile ilgili süsleme sanatları, lafzın güzelleştirilmesiyle ilgili terimlere lafzî muhassenât/lafızla ilgili süsleme sanatları denilmiştir.²

Zemahşerî, en-Neml 27/22 âyetinde geçen *مِنْ سَيِّئًا بِنَبَأٍ يَقِينٍ* / *sana Sebe'den sağlam bir haber getirdim*, cümlesinin çağdaşların bedî' diye isimlendirdikleri şeylerden olduğunu belirterek şöyle der: Bedî', doğal olan veya mananın sıhhatini ve sağlamlığını koruyarak âlim bir kimsenin meydana getirmiş olduğu, lafızla alakalı söz güzelliğidir. Bu âyet ise anlamının doğruluğundan öte hem lafız hem de mana bakımından güzel ve bedi olmuştur. Eğer *نَبَأٌ* kelimesi yerine *خَبْرٌ* sözcüğü kullanılsaydı mana yine sahih olurdu. İfadenin geldiği şekil ise en sahihidir. Çünkü *نَبَأٌ* sözcüğünde makamın gereğine uygun bir fazlalık vardır.³

1. Anlamla İlgili Süsleme Sanatları

Anlamla ilgili süsleme sanatları konusunda, Zemahşerî'nin el-Keşşâf'ında yapmış olduğu açıklamaları göz önünde bulundurarak tıbâk, mukâbele, tenâsüb, müşâkele, tevriye, zemme benzeyen medih/yergiye benzeyen övgü, leffü neşr, el-mezhebu'l-kelâmî ve tecâhül-i arif üsluplarını inceleyeceğiz.

² Kazvîni, el-Hatîb Ebû Abdullah Muhammed b. Saduddîn, *el-İdâh fi 'Ulûmi'l-Belâğâ*, Dâru İhyâi'l-'Ulûm, Beyrut, 1997,, s. 317; el-Hafâcî, Ebu Muhammed Abdullah b. Sinan, (öl. 466/1074), *Sırru'l-Fesâhe*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1982, s.199 vd; el-Hâşimî, Ahmed, *Cevâhiru'l-Belâğâ fi'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî*, Beyrut, ts., s. 322. Bedî' ilminin tarihi gelişimi için bkz. Hacmüftüoğlu, *Bedî mad.*, DİA., TDV. Yay. İstanbul, 1992, V, 320 vd.

³ Zemahşerî, *Tefsîru'l-Keşşâf 'an Hakâiki Ğavâmidî't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fi Vucûhi't-Te'vîl*, (Neşr. M. Abdusselâm Şâhîn/I-IV), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, III, 348 vd.

1.1. Tıbâk

Cümle içinde anlam bakımından birbirinin karşıtı olan iki kelimeyi bir araya getirmektir. Bu iki kelime, iki isim, iki fiil, iki harf veya farklı iki türden kelime olabilir.⁴

Zemahşerî ise, Hûd 11/24. âyetinin yorumunda kâfir grubun kör ve sağır; mümin grubun ise gören ve işiten kimselere benzetildiğini belirterek bunun tıbâk ve leff olduğunu söylemiştir.⁵ Bununla birlikte o, tıbâk sözcüğünü terimsel anlamından uzak olarak daha çok “uygunluk” manasında kullanmıştır. Örneğin müfessirimiz el-A'râf 7/189 âyetinin tefsirinde, *وَاحِدَةً* ve *مِنْهَا زَوْجَهَا* ifadeleriyle müennes/dişil getirildikten sonra, *النَّفْسُ* sözcüğünün manasına bakılarak, maksadın Hz. Adem olduğunu açıklamak için *لَيْسَكُنْ* fiilinin müzekker/eril kılındığını belirtir. Çünkü ona göre, kadında sükûn bulan ve ona bürünen erkektir. Fiilin eril sığasında getirilmesi, anlama daha uygun düşmektedir.⁶

1.2. Mukâbele

Cümle akışı içinde birbirleriye örtüşen iki veya daha fazla anlamı ifade ettikten sonra, tertib üzere bu anlamların zıtlarını kullanılmaktadır.⁷

Zemahşerî, ez-Zümer 39/45. âyetinin yorumunda *الِإِسْتِشَارَةَ*/sevinmek, mutlu olmak ve *الِإِسْتِشَارَةَ* /iğrenmek, burkulmak kavramlarıyla mukabele yapıldığını belirtmektedir. Çünkü bu tutumlardan her biri, kendi konusunda son noktayı temsil etmektedir. Nitekim, *istibşâr*, yüzünün cildi genişleyip neşeyle yüzü parıldama noktasına ulaşıncaya kadar kişinin kalbinin sevinçle dolmasıdır. *İşmi'zâz* ise, bü-

⁴ Kazvîni, *a.g.e.*, s. 317; el-'Askerî, *Kitâbu's-San'ateyn el-Kitâbe ve Şi'r*, (Neşr., Ali Muhammed el-Becâvî-Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut, 1406/1986, s.312; İbnu'l-İbnu'l-Esîr, Ebu'l-Feth Diyâuddîn Nasrullah b. Muhammed, *el-Meselu's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve Ş-Şâ'ir*, (Neşr. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd/I-II), el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut, 1995, II, 264; İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu'l-Kitâb ve Necâtu'l-Müntâb*, (Neşr. Muhammed Abdullah 'Înân/I-II), Mektebetu'l-Hancî, Kahire, 1980, I, 60 vd el-'Abbâsî, Abdurrahim b. Ahmed (öl.963/1556), *Meâihidu't-Tansîs 'alâ Şevâhidi't-Telhîs*, (Neşr. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid/I-II), 'Alemlü'l-Kutub, Beyrut, 1947II, 179.

⁵ Zemahşerî, *a.g.e.*, II, 372.

⁶ Zemahşerî, *a.g.e.*, II, 179.

⁷ Kazvîni, *a.g.e.*, s. 321 vd; İbn Esîr, *a.g.e.*, II, 265; İbn Hicce, Takiyuddîn Ebû Bekir b. Abdillâh el-Hamevî el-Ezrârî, *Hızânatu'l-Edeb ve Gâyetu'l-Ereb*, (Neşr. 'Îsam Şâitü/I-II), Mektebetu'l-Hilâl, Beyrut, 1987, I, 129.

zülme belirtisinin kişinin yüzünde ortaya çıkıncaya kadar kin ve gamla dolmasıdır.⁸

1.3. Tenâsub

Aralarında karşıtlık dışında başka bir ilişki bulunan iki veya daha fazla sözcüğü bir arada kullanmaktır. Bu sanata aynı zamanda muraât-ı nazîr, tevâfuk, tevîfik isimleri de verilmektedir.⁹

Zemahşerî, Rahmân 55/5 âyetinin yorumunda, güneş ve ayın burçlarında ve menzillerinde belirli ve uygun bir ölçüye göre akıp gittiklerini beyan etmekle, bir nevi bu iki sözcük arasındaki tenasübe işaret etmiştir.¹⁰

Zemahşerî, tenasüp sözcüğünü bedî'deki manası dışında daha çok uygunluk anlamında kullanmıştır, Örneğin o, el-Ğafir 40/7. âyetinin tefsirinde يُؤْمِنُونَ /iman ederler ve وَيَسْتَعْفِفُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا /iman eden için istiğfarda bulunurlar, ibarelerinde tenâsubün gözetildiğini belirtmiştir. Zemahşerî'ye göre sanki şöyle denilmiştir: Onların hal ve nitelikleri üzere olanlar, iman edip istiğfarda bulunmuş olurlar.¹¹

1.4. Müşâkele

Bir konudan bahsederken, birden fazla anlamı olan bir sözcüğün tekrarlanarak ikinci kullanımında farklı bir anlam içermesidir. Örneğin تَعَلَّمُ مَا فِي نَفْسِي وَلَا /Sen benim içimde olanı bilirsin, ben senin katında olanı bilmem¹² âyetindeki نَفْسٍ /nefs, sözcüğü ikinci defa kullanımında عِنْدَ/katında, anlamını ifade etmektedir.¹³

Zemahşerî, el-Bakara 2/138. âyetinde geçen صِبْغَةَ اللَّهِ /Allah'ın boyası ifade sine تَطَهَّرَ بِاللَّهِ /Allah'ın temizlemesi anlamı vermiş, صِبْغَةَ /boya sözcüğünün getirilmesinin müşâkele yollu olduğunu belirtmiştir.¹⁴ Yine o, el-Mâide 5/116 âyetinin anlamının, sen benim bilgimden haberdarsın ben ise senin bilgilerini bilmem

⁸ Zemahşerî, a.g.e, IV, 127.

⁹ Kazvînî, a.g.e., s. 323; İbn Hicce, a.g.e., I, 293; Taftazânî, Muhtasar, s. 389.

¹⁰ Zemahşerî, a.g.e, I, 433.

¹¹ Zemahşerî, a.g.e., IV, 148.

¹² el-Mâide, 5/116.

¹³ Kazvînî, a.g.e, s. 327; Taftazânî, Muhtasar, s.391; el-Haşimi, a.g.e., s.336.

¹⁴ Zemahşerî, a.g.e, I, 195.

şeklinde, olduğunu söyler. Ona göre, cümle müşakele yoluyla dizilmiştir. O bunun fasih bir tarz ve açık bir anlatım yolu olduğunu söyler.¹⁵

1.5. Tevriye

Hakiki veya mecâzî olsun birden çok anlamda kullanılan bir lafzın, uzak anlamını kastederek herkesçe bilinen yakın anlamını görmezlikten gelmektir.¹⁶

el-En'âm 6/60 âyetinde geçen *وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُمْ بِالنَّهَارِ* /gündüz ne işlediğinizi bilen, ifadesindeki *جَرَحْتُمْ* sözcüğü yakın manası olan yaralamak anlamında değil, günah işlemek anlamında kullanılarak tevriye yapılmıştır.¹⁷ Zemahşerî, söz konusu ayette, *كَسَبْتُمْ مِنَ الْإِثَامِ فِيهِ جَرَحْتُمْ* /işlediğiniz günahlar, anlamını vermekle tevriye yapıldığına işaret etmiş olmaktadır.¹⁸

Zemahşerî Yûsuf 12/76. âyetinin yorumunda tevriye kavramını kullanarak şöyle demektedir: Allah'ın izin verdiği şeyin güzel olması gerektiği halde, Yûsuf'un hilesindeki güzellik yönü nedir? Bu ancak bir iftiradır, hırsızlık yapmayan kimseyi hırsızlıkla suçlamadır, yalan söylemeyi yalancılıkla itham etmektir. Nitekim bu tür eylemler "*Muhakkak ki sizler hırsızsiniz*"¹⁹ , "*Eğer yalancılardan sanırsanız cezası nedir?*"²⁰ ifadelerinde de görülür, diye sorulacak olursa Zemahşerî şöyle diyeceğini belirtmiştir: "*Yalancılardan sanırsanız, onun cezası nedir*", sözü gerçekte bühtan olmadığı halde bühtan şeklinde gelmiştir. "*Sizler yalancılarsınız*" ifadesi, hırsızlık muamelesi gören, Yûsuf'a yapıp ettiklerinden tevriyedir. "*Yalancılarsanız...*"²¹ sözü ise beraatları mümkün olmadığından dolayı bir varsayımdır. Yalanlamanın farz edilmesi yalanlama olmaz. Hırsızlıkla suçlamayı açık bir şekilde ifade ettiği gibi yalanlamayı da ifade etseydi yine haklı bir yönü olacaktı.

¹⁵ Zemahşerî, *a.g.e.*, I, 679.

¹⁶ Tanım ve örnekler için bkz. Kazvînî, *a.g.e.*, s. 331; İbn Hicce, *a.g.e.*, II, 39 vd; Taftazânî, *Muhtasar*, s.395; 'Abbâs, Fâdıl Hasan, *el-Belağâ Funûnuha ve Efnûnuha*, Dâru'l-Furkân, Ammân, 2000, II/280.

¹⁷ el-Haşimi, *a.g.e.*, s.325.

¹⁸ Zemahşerî, *a.g.e.*, II, 30.

¹⁹ Yûsuf, 12/70.

²⁰ Yûsuf, 12/74.

²¹ Yûsuf, 12/74.

Çünkü onlar “Biz Yusuf’u eşyalarımızın yanında bıraktık ve kurt onu yedi”²² diyerek yalan söylemişlerdi.²³

Zemahşerî, “bunun üzerine birbirine girerek ona yöneldiler”²⁴ âyetinin tefsirinde, bu âyetle, (aralarında) İbrâhim adında bir delikanlının bunlara dil uzattığını duymuştuk,²⁵ âyetleri arasında sanki çelişki vardır. Nitekim burada düşmanlık korkusuyla ondan yüz çevirdikleri, putları kırarken gördükleri zaman alıkoymak için ona yöneldikleri zikredilirken kıranın kim olduğunu sordukları ifade edilmiştir. Öyle ki, işittik İbrahim onları yeriyor, umulur ki o yapmıştır, demişlerdir. Dolayısıyla âyetlerin birinde Hz. İbrahim’in putları kırışını gördükleri, diğesinde ise onun putları yemesiyle delil getirerek kıranın o olduğu söylenmiştir, denilecek olursa şöyle diyeceğini belirtmiştir: Bunun iki vechi vardır. Birincisi, onu görüp üzerine koşuşturanlar halkın çoğunluğu ve büyükleri değil, bir grup kimseydi. Çoğunluk ve büyükler, bereket amaçlı putların yanına koydukları yemeği yemek için puthaneye geldiklerinde onları kırılmış görerek tiksindiler. Onlar, putlara bunu kim yaptı, diye sorunca bu gurup açık bir şekilde karalamada bulunamayınca tevriye ve tariz yoluyla “onları zikreden bir genç işittik” dediler. İkincisi ise İbrahim onları kırıp gitti ve kimse fark etmedi. Kavminin Hz. İbrahim’e yönelip seğirtmesi bayramlarından dönüp kıran kimseyi araştırmalarından sonra olmuştur.²⁶

Zemahşerî, bu âyetlerdeki izahları, tevriye’nin yukarıda verdiğimiz ıstılahi anlamıyla örtüşmemektedir. Burada daha çok tevriye’nin sözcük anlamı olan “gizleme”²⁷ manası kastedilmiş olabilir.

1.6. Yergiye Benzeyen Övgü

Sözü, yeriormuş gibi övme amaçlı kullanmaktır. Örneğin, el-Hac 22/40 âyetinde geçen, *الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا أَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا اللَّهُ* / onlar Rabbimiz Allah’tır

²² Yusuf, 12/17.

²³ Zemahşerî, *a.g.e.*, II, 472 vd.

²⁴ Sâffât, 37/94.

²⁵ el-Enbiyâ, 21/60.

²⁶ Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 48.

²⁷ el-Munâvî, Muhammed Abdurraûf, *et-Tevkîf ‘alâ Muhimmâti’t-Te’ârif*, (Neşr. Muhammed Rıdvan ed-Dâye), Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1410, s.214.

demelerinden başka hiçbir haklı gerekçe olmaksızın yurtlarından çıkarıldılar, ifadesindeki istisnanın zahiri, kendisinden sonra müslümanların yurtlarından çıkartılmasını gerektirecek bir şeyin geleceği düşüncesini doğurmaktadır. Ancak ihraç yerine ikram etmeyi gerektiren bir sıfat getirilmiş, böylelikle yergiye benzeyen övgü sanatı kullanılmıştır.²⁸

Zemahşerî yukarıdaki âyetin yorumunda, müminlerin, kendilerinin çıkarılmalarını ve gönderilmelerini değil, aksine yerleşik hale getirilmelerini gerekli kılan tevhit dışında bir şey söylemediklerini belirterek هَلْ تَنْقُمُونَ مِنَّا إِلَّا أَنْ آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أَنْزَلَ إِلَيْنَا / siz yalnızca Allah'a inanmamızdan, bize ve daha önce indirilene inanmamızdan dolayı bizden hoşlanmıyorsunuz²⁹ âyetinde aynı üslubun kullanıldığını ifade etmiştir.³⁰ Görüldüğü üzere Zemahşerî, bu ifadeleriyle açıkça yergiye benzeyen övgü sanatına göndermede bulunmuştur.

Yine o, Meryem 19/62 âyetinde geçen لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لُعْوًا إِلَّا سَلَامًا وَهُمْ رِزْقُهُمْ فِيهَا وَلَا عَيْبٌ / orada hiçbir söz işitmezler, ancak bir selam işitirler, ifadesinin birinin فِيهِمْ عَيْبٌ / Onların hiçbir aybı yoktur ancak kılıçlarında süvarilere vurmaktan kaynaklanan çentik/kırılma vardır, çerçevesinde kullanıldığını söyler.³¹ Arap edebiyatçılarının yergiye benzeyen övgü üslubuna örnek olarak getirdikleri şiiri zikretmekle Zemahşerî bu sanata göndermede bulunmuştur.³²

1.7. Leffü Neşr

Cümlede birkaç şeyi anlattıktan sonra, daha sonra bunlarla ilgili benzerlik ve karşıtlıkları, dinleyen kişinin her birini ayırabileceği düşüncesiyle dağınık olarak zikretmektir. Neşr, ya lefteki tertib üzere gelir ya da bunun aksine gerçek-

²⁸Tanım ve örnekler için bkz. Kazvîni, *a.g.e.*, s. 346 vd; Taftazânî, *Muhtasar*, s.483; Nuveyrî, *a.g.e.*, I, 267; en-Neysabûrî, Nizâmuddîn el-Hasen b. Muhammed el-Kummî, *Çarâibu'l-Kur'an ve ve Reğâibu'l-Furkân*, (Neşr. Zekeriyya Umeyrân/ I-VI), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996, III, 266.

²⁹ el-Mâide, 5/59

³⁰ Zemahşerî, *a.g.e.*, III, 157.

³¹ Zemahşerî, *a.g.e.*, III, 26.

³² Bkz. İbn Hicce, *a.g.e.*, II, 399, III, 308.

leşir. Birincisine leff-ü neşr-i müretteb, ikincisine ise leff-ü neşr-i müşevveş denir.³³

Zemahşerî, el-Bakara 2/111. âyetinde geçen وَقَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَى /dediler ki, ancak yahudi veya huristiyan olanlar cennete girebilir, ifadesinin aslında şöyle olduğunu söyler: Yahudiler: Ancak yahudi olanlar cennete girer, huristiyanlar ise: Ancak huristiyan olanlar cennete girer dediler. Dinleyicinin, her gruba kendi söylediklerini atfedeciğine olan güvenden dolayı iki söz arasında leff yapılmıştır. İki grubun birbirine düşman olmaları ve birbirlerini delaletle suçlamalarından dolayı herhangi bir anlam karışıklığı söz konusu değildir. وَقَالُوا وَوَمِنْ آيَاتِهِ مَنَامُكُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ /Bir de Yahudi ve Hıristiyan olunuz ki, hidayet bulasınız, dediler³⁴ âyeti de böyledir.³⁵ Yine o, Rûm 30/23. âyetinde geçen وَمِنْ آيَاتِهِ مَنَامُكُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَإِنِّعَائُكُمْ مِنْ فَضْلِهِ /yine gecede, gündüzde uyumanız ve lütfundan nasibinizi aramanız Onun ayetlerindedir, ifadesinin de leff kabilinden olduğunu söylemektedir. Bu leffin tertibi ise şöyledir: وَمِنْ آيَاتِهِ مَنَامُكُمْ وَإِنِّعَائُكُمْ مِنْ فَضْلِهِ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ şeklindedir. Ancak birbirleriyle ilişkili olan ilk iki şeyin yine birbirleriyle bağlantılı olan diğer iki şeyle ayrılmıştır Çünkü o ikisi zaman dilimidir. Zaman ve onda gerçekleşen şey, leffin de birlikteliğe destek vermesiyle beraber tek bir şey gibi olmuştur. O iki zaman dilimindeki uykunuz ve onlardaki nasip aramanız, anlamı da kastedilmiş olabilir. Ancak Kur'ân'da tekrar edildiğinden dolayı ilk yorum daha zahirdir. En sağlam anlam Kur'ân'ın delalet ettiği ve insanların kulak vererek idrak edebildiği anlamdır.³⁶

1.8. el-Mezhebu'l-Kelâmî

Konuşan kimsenin, davasının doğruluğunu ispat için hedef kitlesi tarafından kabul edilen kesin deliller zikretmesidir. Bu deliller kabul edildikten sonra konuşanın maksadı zorunlu olarak ortaya çıkar. Bu bağlamda, لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ لَسَدَّتَا /eğer yerde ve gökte ilahlar olsaydı onlar bozgunluğa uğrardı...³⁷ âyetine göre alemdeki

³³³³ Kazvîni, a.g.e, s. 332 vd; Taftazânî, Muhtasar, s. 397; İbn Hicce, a.g.e., I, 149; Abbâsî, a.g.e., II, 273; er-Râzî, Fahrüddîn, Nihâyetu'l-Îcâz fî Dâri'l-Îcâz, (thk. Subkî Emîn), Dâru'l-Melâyîn, Beyrût, 1985, s.289.

³⁴ el-Bakara, 2/135.

³⁵ Zemahşerî, a.g.e., I, 176.

³⁶ Zemahşerî, a.g.e., III, 458.

³⁷ el-Enbiyâ, 21/22.

düzenin bozulmasına neden olacağından dolayı birden fazla ilahın bulunması imkansızdır.³⁸

Zemahşerî, söz konusu ayetin yorumunda, terimi kullanmamış olsa da el-mezhebu'l-keîâmî üslubuna uygun düşecek açıklamalar yaparak şöyle demiştir: "Yerin ve göğün yaratıcısı tek ilahı başka, çeşitli ilahlar buralardaki işleri düzenleyecek olsaydı fesada uğrarlardı. Bu ifadede iki şeye işaret vardır. Birincisi, yerin ve göğü düzenleyen varlığın tek olmasının gerekliliğidir. İkincisi ise, bu tek varlığın sadece kendisinin olmasıdır. Bu iki durum niçin gereklidir, denilecek olursa Zemahşerî şöyle cevap vereceğini belirtmiştir: Bildiğimiz üzere, halk arasındaki ihtilaf, çekişme ve mücadeleden dolayı iki melikin tedbirine bırakılırsa bozguna uğrarlar."³⁹

1.9. Tecâhül-i Arif

Konuşan kimsenin, bir nokteden dolayı gerçekte bildiği halde bilmiyor muş gibi davranarak bir şey hakkında soru sormasıdır. Bu sanata yergi, övgü, aşırı muhabbet, kınama, taaccüp gibi anlamları ifade etmek üzere başvurulur⁴⁰

Zemahşerî, el-Enbiya 21/52 âyetinde geçen مَا هَذِهِ التَّمَاثِيلُ الَّتِي */bu tapınıp durduğunuz heykeller nedir*, ifadesiyle ilgili, Hz. İbrahim'in, kavminin putları yücelttiğini bildiği halde, ilahları tahkir etmek için, halkına karşı bilmezlikten geldiğini söyleyerek tecahül kavramını kullanmıştır.⁴¹

2. Lafızla İlgili Süsleme Sanatları

Lafızla ilgili süsleme sanatları başlığı altında daha çok cinâs ve seci konuları ele alınmaktadır. Biz de bu doğrultuda müfessirlerimizin bu kavramları kullanıp kullanmadıklarını veya bunların anlamlarını çağrıştıracak şeylere yer verip vermediklerini tespit etmeye çalışacağız.

³⁸Kazvîni, *a.g.e.*, s. 341; Taftazânî, *Muhtasar*, s.408; en-Nuveyrî, Şihabuddin Ahmed b. Abdulvahhab, *Nihâyetu'l-Ereb fî Funûni'l-Edeb*, (Neşr. Komisyon/I- XXXIII), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004, VII, 107; el-Hâşimî, *a.g.e.*, s. 331.

³⁹ Zemahşerî, *a.g.e.*, I, 107.

⁴⁰es-Sa'îdî, *a.g.e.*, s.450; el-'Askerî, *a.g.e.*, s.396; İbn Hicce, *a.g.e.*, I, 149; Nuveyrî, *a.g.e.*, VII, 102; el-Hâşimî, *a.g.e.*, s. 352 vd; el-'Alevî, Yahya b. Hamza b. Alî, *Kitâbu't-Tırâz*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, s. 437

⁴¹ Zemahşerî, *a.g.e.*, III, 119.

2.1. Cinâs

İki lafzın telaffuzda benzer, anlamda ise farklı olmasıdır. Aynı sanat, tecânüs, mücânese ve tecnis isimleriyle de adlandırılır.⁴²

Zemahşerî, Yûsuf 12/84 âyetinin yorumunda الأَسْف ile يُوسُف arasında tecânüs bulunduğunu belirtir. Ona göre bu ifadenin benzerleri أَتَأَقْلُمُ إِلَى الْأَرْضِ أَرْضِيئُكُمْ /...yere çakılıp kalıyorsunuz⁴³; وَهُمْ يَنْهَوْنَ عَنْهُ وَيَنْأَوْنَ عَنْهُ /onlar hem insanları peygambere yaklaşımdan vazgeçirmeye çalışırlar, hem de kendileri ondan uzaklaşırlar⁴⁴; يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ مِّنْ سَبِّ بَنِي إِسْرَائِيلَ /...Sebe'den sana çok doğru bir haber getirdim⁴⁶ âyetlerinde görülür.⁴⁷ Bu açıklamalarıyla o cinâsın çeşitlerinden gayr-ı tammın varlığını ortaya koymuştur.⁴⁸

Zemahşerî, وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُقْسِمُ الْمُجْرِمُونَ مَا لَبِئُوا غَيْرَ سَاعَةٍ Kiyamet'in koptuğu gün suçlular, dünyada bir saatten fazla kalmadıklarına yemin ederler,⁴⁹ âyetinde geçen birinci الساعة sözcüğüne kıyamet anlamını vermiş, ikincisine ise -yaptığı açıklamalardan anlaşıldığı üzere- vakit manasını vererek, farkında olmasa bile cinas sanatına işaret etmiş olmaktadır.⁵⁰

2.2. Seci

Nesirdeki fasılaların son harfte ittifak etmesidir.⁵¹ Örnek olarak, مَا لَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقَارًا وَقَدْ خَلَقَكُمْ أَطْوَارًا /Size ne oluyor ki, Allah'a büyüklüğü yakıştıramıyorsunuz? Oysa sizi türlü merhalelerden geçirerek o yaratmıştır.⁵² ve أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ مِهَادًا وَالْجِبَالَ أَوْتَادًا

⁴² Kazvînî, a.g.e., s. 354 vd; Taftazânî, Muhtasar, s. 420; el-Hâşimî, a.g.e., s.356 vd.

⁴³ et-Tevbe, 9/38.

⁴⁴ el-En 'âm, 6/26.

⁴⁵ el-Kehf, 18/104.

⁴⁶ en-Neml, 27/22.

⁴⁷ Zemahşerî, a.g.e., II, 477.

⁴⁸ Cinâs-ı Gayr-ı Tam: Cinâsı oluşturan kelimelerdeki harflerin çeşitleri, sıraları ve sayıları, hareke ve sükunları bir olmadığı zaman cinas böyle isimlendirilir. Bkz. Hacımuftuoğlu, İ'câz ve Belâgat Deyimleri, Ekev Yay. Erzurum, 2001, s.152, s. 46.

⁴⁹ er-Rum, 30/55.

⁵⁰ Zemahşerî, a.g.e., III, 471.

⁵¹ Kazvînî, a.g.e., s. 362; Hafacî, a.g.e., s. 171vd; İbn Hicce, a.g.e., II, 411; el-Hâşimî, a.g.e., s.363.

⁵² Nûh, 71/13-14.

/Bir yeryüzünü bir döşek, dağları da birer kazık yapmadık mı?⁵³ âyetlerini zikredebiliriz. Zemahşerî bu âyetlerinin yorumunda var olan seci sanatına değinmemiştir.⁵⁴

Sonuç

Sözlükte daha önce örneği olmaksızın icad edilen şey anlamına gelen bedî', terimsel olarak ise, hale uygunluk ve kelimenin lafzen ve manen kastedilen manaya açıkça delaletiyle birlikte, söze güzellik ve tatlılık kazandıran, parlaklık giydiren vecihleri ortaya koyan ilim dalıdır. Bu ilimde, mananın güzelleştirilmesiyle ilgili kavramlara anlama ilgili süsleme sanatları, lafzın güzelleştirilmesiyle ilgili terimlere lafızla ilgili süsleme sanatları denilmiştir.

Zemahşerî el-Keşşâf'ında bedi kavramıyla ilgili açıklamalarda bulunmuş, anlama ilgili süsleme sanatları içinde değerlendirilen birçok kavrama değinmiştir. Bu bağlamda mukâbele, tenâsüp, müşâkele, zemme benzeyen medih, leffü neşr sanatlarını bedî' ilminin bugünkü anlamı içinde zikretmiştir. Zemahşerî, terimini kullanmamış olsa da el-mezhebu'l-keşşâf üslubuna uygun açıklamalar yapmıştır. Yine tecâhül-i ârif için tecâhül kavramını kullanmıştır. Müfessirimiz lafızla ilgili süsleme sanatları içinde bazen tecnis kavramını kullanmış bazen ise kavramı kullanmadan cinasın anlamına uygun izahatta bulunmuştur. Seci'ye ise hiç değinmemiştir.

Kaynakça

- 'Abbâs, Fâdil Hasan, *el-Belağâ Funûnuha ve Efnânuha*, Dâru'l-Furkân, Ammân, 2000.
 el-'Abbâsî, Abdurrahim b. Ahmed (öl.963/1556), *Meâihidu't-Tansîs 'alâ Şevâhidi't-Telhîs*, (Neşr. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid/I-II), 'Alemlü'l-Kutub, Beyrut, 1947.
 el-'Alevî, Yahya b. Hamza b. Alî, *Kitâbu't-Tırâz*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995.
 el-Askerî, *Kitâbu's-San'ateyn el-Kitâbe ve'Şi'r*, (Neşr., Ali Muhammed el-Becâvî-Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut, 1406/1986.
 Brockelmân, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, (Çev. Ramazan Abduttevvâb/I-VI C.), Dâru'l-Meârif, Kâhire, ts.
 el-Fîrûzabâdî, Muhammed b. Y'akûb, *el-Bulğâ fi Terâcimi Eimmeti'n-Nahv ve'l-Luğâ*, (Neşr. Muhammed el-Mısrî), Cem'iyetu İhyâi't-Turâsî'l-İslamî, Kuveyt, 1987.
 Hacımüftüoğlu, *Bedi mad.*, DİA., TDV. Yay. İstanbul, 1992..
 -----*İ'câz ve Belâgat Deyimleri*, Ekev Yay. Erzurum, 2001.

⁵³ en-Nebe, 78/6-7

⁵⁴ Bkz. Zemahşerî, *a.g.e*, IV, 449 vd., 604, 671 vd.

- el-Hafâcî, Ebu Muhammed Abdullah b. Sinan, (öl. 466/1074), *Sırru'l-Fesâhe*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1982.
- el-Hâşimî, Ahmed, *Cevâhiru'l-Belâğa fi'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî*, Beyrut, ts.
- el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ İrşâdu'l-Erîb ilâ M'arifeti'l-Erîb*, (Neşr. İhsan Abbâs/I-VII), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1993.
- İbn Hicce, Takiyuddîn Ebû Bekir b. Abdillâh el-Hamevî el-Ezrârî, *Hızânatu'l-Edeb ve Gâyetu'l-Ereb*, (Neşr. Âsam Şâitû/I-II), Mektebetu'l-Hilâl, Beyrut, 1987.
- İbnu'l İbnu'l-Esîr, Ebu'l-Feth Diyâuddîn Nasrullah b. Muhammed, *el-Meselu's-Sâir fi Edebi'l-Kâtib ve's-Şâ'ir*, (Neşr. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd/I-II), el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut, 1995.
- İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu'l-Kitâb ve Necâtu'l-Müntâb*, (Neşr. Muhammed Abdullah 'Înân/I-II), Mektebetu'l-Hancî, Kahire, 1980.
- Kazvîni, el-Hatîb Ebû Abdillâh Muhammed b. Saduddîn, *el-İdâh fi 'Ulûmi'l-Belâğa*, Dâru İhyâi'l-'Ulûm, Beyrut, 1997.
- el-Munâvî, Muhammed Abdurraûf, *et-Tevkîf 'alâ Muhimmâti't-Te'ârif*, (Neşr. Muhammed Rıdvan ed-Dâye), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1410.
- Münir, *Mu'cemu A'lami'l-Mevrid*, (Haz. Remzi el-Ba'lebekki), Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1992.
- en-Neysabûrî, Nizâmuddîn el-Hasen b. Muhammed el-Kummî, *Ğarâibu'l-Kur'an ve ve Reğâibu'l-Furkân*, (Neşr. Zekeriyya Umeyrân/ I-VI), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996.
- en-Nuveyrî, Şihabuddin Ahmed b. Abdulvahhab, *Nihâyetu'l-Ereb fi Funûni'l-Edeb*, (Neşr. Komisyon/I- XXXIII), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004.
- er-Râzî, Fahrüddîn, *Nihâyetu'l-İcâz fi Dâri'l-İcâz*, (thk. Subkî Emîn), Dâru'l-Melâyîn, Beyrût, 1985.
- ez-Zemahşerî, *Tefsîru'l-Keşşâf 'an Hakâiki Ğavâmidî't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fi Vucûhi't-Te'vîl*, (Neşr. M. Abdusselâm Şâhîn/I-IV), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.